

МУЗЕЙНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 069:316.77+069.5(477)

© Віра ФОМІНА

ЗАЛ ПАМ'ЯТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розкривається комунікаційний потенціал Національного музею історії України у Другій світовій війні, зокрема його експозиції, на прикладі Залу Пам'яті музею. Аналізуються основні завдання, проблеми та лейтмотив Залу Пам'яті. Описуються різноманітні презентаційні проекти, які реалізуються на основі експозиції Залу Пам'яті в Національному музеї.

Ключові слова: комунікація, музей, експозиція, Зал Пам'яті, Національний музей історії України у Другій світовій війні.

У сучасному світі ключовим поняттям музейної діяльності вважається комунікація, яка сприяє формуванню музею ХХІ ст.

Більшість провідних музеологів переконані, що музейний простір – відкритий для масового користувача банк даних, а не дидактичний кабінет; нині музейна комунікація – це багаторівневе перетинання різноманітних інформаційних потоків інтерпретацій, що взаємодіють між собою та активно спонукають адресатів до відповідної реакції.

Теорія комунікації – наука не нова. Один із вітчизняних її розробників Г.Г. Почепцов зазначає, що «людство весь час тримало руку на пульсі цієї науки, називаючи її різними іменами. В античні часи це була риторика, у середні віки, коли головною комунікацією стає церковна, – це гомілетика й герменевтика, за тоталітарних часів – пропаганда, і лише сьогодні ми вийшли на нейтральну з погляду контексту свого функціонування – теорію комунікації» [1].

Наразі музей (не в інституціональному, а в феноменологічному сенсі) – це суспільний феномен, що є своєрідним інструментальним засобом, за допомогою якого люди можуть реалізувати функції своєї свідомості. Погляд на музей у такому контексті дозволяє розглядати його як соціальне явище, в основі якого лежать механізми функціонування і розвитку соціуму на рівні процесів, що відбуваються в свідомості його конкретних членів.

Отже, соціальний феномен музею, його комунікаційний потенціал дає можливість заповнювати недосконалість генетичної пам'яті, обмеженість вербальної комунікації та інших ментальних можливостей людини [2].

Метою цієї роботи є розкриття комунікаційного потенціалу музею, зокрема його експозиції, на прикладі Залу Пам'яті Національного музею. Експозиція, як відомо, є одним із найрезультативніших каналів музейної комунікації, а Зал Пам'яті обраний для розгляду тому, що він:

- по-перше, завершальний, підсумковий експозиційний зал;
- по-друге, побудований як суцільний образно-реліквійний комплекс;
- по-третє, демонструє сучасні тенденції гуманізації музейного процесу.

Експозиція Залу Пам'яті створювалася до 50-річчя Перемоги. Пам'ять про війну, «український вимір» Перемоги, погляд на війну й Перемогу через десятиріччя – такі теми стали основною концептуальною канвою залу.

Експозицію побудовано на протиставленнях, щоб віддзеркалити головну особливість післявоєнної вітчизняної історії і долі людей воєнного покоління – протиборство в найрізноманітніших формах тоталітаризму і демократії, консерватизму і прогресу, честі і безчестя, правди і кривди.

Лейтмотивом Залу Пам'яті стали слова «У вічній пам'яті народу не закінчилася війна», адже війну не можна вважати завершеною доти, доки не поховано останнього загиблого і доки не сталося об'єднання народу навколо національної ідеї. Головне завдання авторів полягало в тому, щоб через образні комплекси, створені автентичними музейними предметами, увести відвідувача у світ історичних та естетичних категорій, переконливо довести, що Україна має власну пам'ять про війну, власний рахунок у ній і здійснила власний внесок у Перемогу. Реалізації цих завдань підпорядковано експозицію Залу Пам'яті та здійснено на її основі різноманітні комунікаційні заходи.

Своєрідною віссю залу є 27-метровий «поминальний стіл», що символічно поділяє його на два епохальні пласти – війну і сьогодення. Стіл – це основна площа, на якій розміщено документи та інші музейні предмети. По один край столу представлено речі фронтового побуту: фляги, кварта, казанки тощо, по другий – традиційні «гранчаки», поміж ними, вздовж усього столу – сповіщення про загибель, довідки про поранення, деякі інші документальні джерела. Ліворуч у Залі – так звана Стіна Пам'яті – узагальнений колективний портрет народу-переможця. Понад 6 тис. фотографій воєнного часу – без підписів та анотацій – образ воєнного покоління. Деякі фото взято в рамки, як це традиційно робиться в українських домівках, чимало рамок – порожні. Це – символ безіменних учасників війни, невідомих, непідрахованих загиблих, зниклих безвісти.

Серед осіб, чії фото вміщені на Стіні Пам'яті, – відомі воєначальники, герої, кавалери найвищих нагород, а також знані лише рідними і близькими рядові трудівники війни. Тут – представники різних родів військ, партизани, підпільники, вояки УПА – чоловіки, жінки, підлітки. Цей експозиційний розділ має широкий пізнавально-інформативний потенціал. Його комунікативні

можливості дозволяють акцентувати «український фактор» війни не лише величезною кількістю українців, що брали в ній участь під різними прапорами і гаслами, а й сфокусувати увагу на українцях, які посідали високі пости в радянських Збройних силах. Комунікаційний потенціал Стіни Пам'яті забезпечує і «зворотний зв'язок». Стіна Пам'яті не є назавжди застиглим розділом експозиції, адже відвідувачі після знайомства з музеєм часто повертаються до нього і висловлюють прохання розмістити на Стіні фото їхніх близьких. За двадцять років, що минули після відкриття залу, він поповнився майже тисячею фотографій учасників війни. Отже, на практиці реалізується теза про такий аспект комунікаційного підходу, коли відвідувач стає повноправним суб'єктом процесу музейної комунікації та активним співавтором експозиції.

Стіна Пам'яті і «поминальний стіл» є універсальними музейними площами, де за допомогою експозитів розкриваються та інтерпретуються різноманітні проблеми, пов'язані з Другою світовою війною. Комунікативність експозиції перш за все пов'язана з інформативністю, з її пізнавальним потенціалом. Фотодокументи Стіни Пам'яті дають своєрідний зріз покоління війни.

Сповідання про загибель, «похоронки», допомагають уявити масштаби втрат, географію загибелі воїнів-українців, а також зрозуміти ставлення держави до загиблих. Це особливо відчувається, коли читаєш графу про місце поховання: «...похований на південному узліссі, що за 40 км на північ від села Загоряни Чауського району Могильовської області», «...похований за 50 км на південь від села Скосирі. Литва», «...похований за 100 м на захід від села Скрибшичи. Польша». Зауважимо, що йдеться про наступальні бої 1944 р., а що казати про загиблих під час відступу?

Отже, ці матеріали містять інформацію про загиблих, поранених, зниклих безвісти, яка емоційно впливає на відвідувачів.

Характерно, що саме багатоплановість експозиції, її науково-освітній характер відповідно до теорії сучасного комунікаційного підходу в музеології створює такі реалії, за яких задум експозиціонерів по-різному може бути сприйнятий відвідувачем. Кожен побачить «своє», «власне». Відтак комунікація на рівні міжособистісного спілкування, де один із суб'єктів є відвідувач, а другий – людина іншої епохи, віддаленої від сьогодення, виводить сприйняття музейної експозиції на інший емоційний рівень, дає можливість не лише отримати інформацію або навіть «зануритися» в епоху, але й активно співпереживати, допомагає відвідувачу уявити себе на місці героя експозиції, відчути історичний час зсередини. Знання історії, розуміння реалій часу – важливий складник формування історичної свідомості суспільства та національної ідеї, а також самоідентифікації кожної особистості. Музей надає таку можливість, адже в ньому людина зустрічається з артефактами. Зал Пам'яті в цьому сенсі є дуже показовим. Уже зазначалося, що його автентичні експозити мають глибокий та багатоплановий інформаційний потенціал. Фотодокументи, вміщені на Стіні Пам'яті, дозволяють створити узагальнений образ воєнного

покоління, показати його долю, а також розкрити бойові шляхи та особисті біографії багатьох конкретних воїнів-переможців. Численні сповіщення про загибель свідчать про масштабні втрати України її синів і дочок, а також окреслюють географію цих утрат. Праворуч від входу до залу на тлі фотографій повоєнних зустрічей ветеранів – інструменти духового оркестру. Побудова експозиції примушує відвідувача відчутти незвичайну трагічність та епічність доль переможців.

За повоєнний відтинок часу покоління фронтовиків повною мірою відчуло на собі всі історичні повороти епохи: смерть Сталіна, «відлигу», застій, перебудову, розпад СРСР, становлення нових держав. Наразі ветерани, які дожили до сьогодення, з розпачем і болем спостерігають, як колишні «братські народи» ведуть не лише інформаційну, а й справжню війну, розпалюють ненависть один до одного. Усе це «читається між рядків» експозиції, все це вона містить у собі. Тому саме комунікаційний підхід у побудові експозиції дозволяє розкрити її пізнавальний та емоційний потенціал.

Окрім проблем ветеранських доль, у залі показано долі українського жіноцтва – вдів, матерів, що втратили дітей, наречених, які залишилися неодруженими. Не менш трагічною є також доля повоєнних сиріт та безбатченків, яким присвячено наступні розділи експозиції. Останній розкриває одну з найбільш трагічних сторінок війни – проблему втрат, зокрема втрат України. Адже й нині, через 70 років після війни, суспільство не знає всієї правди про неї, не знає точної цифри загиблих, зниклих безвісти, скалічених фізично й морально. Гірко усвідомлювати, що, незважаючи на зусилля сучасних дослідників, вичерпної інформації отримати вже не вдасться.

Акцентним образом цього розділу є виготовлений із військового плац-намету, наповнений іржавими солдатськими касками символічний журавель. Тягар минулої війни, ставлення влади до загиблих у ній, проблеми, породжені війною та не розв'язані до сьогодення, ніби не дають йому змоги відірватися від землі та зайняти своє місце в журавлиному ключі над поминальним столом. Цей ключ, створений з автентичних плац-наметів воєнного часу та вдовиних хусток, містить як змістовно-інформативний пласт, так і образно-емоційний.

Частина матеріалів залу присвячена проблемам повернення імен загиблих та зниклих безвісти, встановлення кількості військових втрат, зокрема втрат України.

І хоча Зал Пам'яті створений 20 років тому, він не втратив своєї змістовності та актуальності. Це обумовлено головним чином успішною комунікативною реалізацією та перманентними доповненнями експозиції. Наразі лише в 2015 р. повністю оновлено розділ «Повоєнне дитинство».

Отже, експозиція Залу Пам'яті, як і музей загалом, реалізує кілька соціальних функцій, насамперед функції соціальної пам'яті та соціальної комунікації.

Комунікаційний підхід належить до магістральних напрямів музеологічної думки та є важливим евристичним засобом оновлення музейної теорії та

практики. Одним із перших музеологів, який використовував термін «музейна комунікація», вважається канадський учений Д. Камерон. Він визначив як основу концептуального підходу до проблем комунікаційної специфіки музею розгляд процесу музейної комунікації як інтерпретаційного процесу.

Музейну експозицію слід розуміти як повідомлення. Ця комунікація, за твердженням ще одного відомого музеолога Ф. Вайдахера, не може відбуватися самовільно, а має ґрунтуватися на фондах зібрання [3]. А музейні зібрання дають набагато більше можливостей, ніж проста інформація або освіта, вони, як уже зазначалося, виконують функцію «соціальної пам'яті». Завдання музейного фонду – не розповідати про уже відоме, а запропонувати нові знання, погляди та розуміння. Тому музейна експозиція не може бути лише простою демонстрацією об'єктів як таких. Вона передає науково точно автентизовані свідчення [3].

З цього погляду Зал Пам'яті є дуже показовим, адже його експозити та експозитарні комплекси торкаються багатьох тем і проблем Другої світової війни. Багато з них уже називалися у цій роботі, проте є ще так звані «приховані» теми і проблеми.

Це – ставлення держави до фронтників, інвалідів, до тих, хто перебував на окупованій території або не йшов «у ногу» із затвердженою політикою, до колишніх полонених, засланих тощо.

Одним із суттєвих факторів результативної комунікації музею з відвідувачем є наявність точних, зрозумілих текстів, що легко сприймаються. У Залі Пам'яті текстів мінімум, деякі з них несуть не пояснювальний, а узагальнюючий зміст. Так, тема українського жіноцтва акцентується рядками вірша Ліни Костенко «Проводи»:

Великий день...Великдень Перемоги...

Все ж наче вчора. А літа минають...

На проводи, в степу біля дороги,

Своїх солдатів вдови поминають [4].

Ще більшої емоційності сприйняттю відвідувачами форми і змісту Залу Пам'яті надають аудіотексти. Як відомо, інтерактивність, різноманітні технічні засоби впроваджуються в усіх аспектах музейної практики, зокрема в експозиційному втіленні та презентації. Проте в цьому питанні слід зберігати почуття міри. Технічні засоби мають бути лише допоміжними. Як зазначав із цього приводу відомий чеський музеолог Ян Долак, «техніка може допомогти нам краще пізнати або пояснити історію, але вона не в змозі її збагатити. Я не хотів би дожити до того часу, коли трагічні події часів Другої світової війни будуть представлені як своєрідний історичний пікнік» [5].

Отже, комунікаційним потенціалом володіє як безпосередньо сама музейна експозиція, так і всі види презентації. На основі експозиції Залу Пам'яті в Національному музеї здійснюються різноманітні презентаційні проекти.

Це, перш за все, – екскурсія. І якщо експозиція є результативним каналом музейної комунікації, то екскурсія – її ідеальною формою, типом. Вона поєднує

вербальний і візуальний комунікативні канали та повністю відповідає схемі: адресант – повідомлення – адресат, де адресант і адресат – екскурсовод та відвідувач.

Екскурсія в Залі Пам'яті може бути як оглядовою, так і тематичною. Завдяки своєму багаторівневому змісту й образно-реліквійному втіленню, Зал є яскравим та виразним закінченням будь-якої екскурсійної теми, а також може бути задіяним в окремих тематичних розповідях – як традиційних так і новаторських. Аналіз екскурсійної діяльності з точки зору теорії комунікації виявляє деякі важливі позиції, що мають бути врахованими при розробці структурних екскурсій. Музейно-освітні програми, що реалізуються зокрема й у Залі Пам'яті, передають не лише інформацію, яка може стати уроком-екскурсією, а й створює картину минулого, що сприяє вихованню патріотизму, формуванню національної ідеї.

Диференційовані музейні заходи, зустрічі із сьогоденними захисниками України, театралізовані екскурсії, що вважаються в музеології «відтермінованою комунікацією», інтерактивна екскурсія, побудована на питаннях і відповідях, результатом якої є «зворотна» комунікація, родинні екскурсії, здійснені в рамках гуманітарного музейного проекту «Родинна пам'ять про війну», – усе це сприяє реалізації виховної та освітньої функцій музею.

Говорячи про музейну комунікацію в цілому, слід зауважити про її різноманітні напрями, зокрема дослідження з музейної педагогіки, андрагогіки, соціологічні дослідження, аналіз психологічних особливостей сприйняття експозиції. Усі ці напрями музейної комунікації можуть бути реалізовані в експозиції Залу Пам'яті та в проведенні на його основі освітньо-виховних заходів.

Наразі одним із пріоритетних напрямків реалізації надзавдань Залу Пам'яті є акцентування «українського фактора» Другої світової війни. Це закладено як у сутності експозиції, так і в її оформленні – візуальному та звуковому.

Сучасні тенденції гуманізації музейного процесу, цивілізаційні критерії пов'язують комунікаційний підхід із сучасним розумінням «персонального спадку», згідно з яким кожна людина має власне уявлення про свій спадок. Так, відомий музеолог Морис Давис стверджує, що дуже важливо розрізняти два типи спадку: офіційний та персональний. Історичним музеям пропонується відходити від офіційного трактування спадку і будувати багатші версії спадку разом із відвідувачами.

Роль музею як інтерпретатора в цьому випадку буде полягати в презентації широкому загалу особистого досвіду, знань і поглядів індивідумів [6].

Отже, можна підсумувати, що в Залі Пам'яті Національного музею сприйняття історичних фактів та узагальнень відбувається як на пізнавальному, так і на інтуїтивно-емоційному рівнях. А здійснюється це завдяки синтезу інформаційного та експресивного потенціалу музейних предметів-оригіналів, уведених до художньої канви експозиційного рішення. Сьогодні основним засобом трансляції людського досвіду, інтелектуальних досягнень і моральних

настанов, сконцентрованих у музеї, значна частина музеологів вважає художньо-образну експозицію. Співробітники Національного музею вже два десятиліття плідно працюють у цьому напрямі. Ними навіть обґрунтовано дефініцію: образно-реліквійний підхід до створення експозиції, адже з метою образного втілення задуму, теми та підтеми використовуються виключно автентичні, реліквійні музейні предмети. Побудовані таким чином образні комплекси, композиції та експозиції загалом вимагають від відвідувача самостійно, творчо сприймати образний простір, вкладаючи адекватний задум в особистий зміст.

На сьогоднішній день у музеології актуальні два полярні визначення музейної експозиції: з одного боку, музейна експозиція – це упредметнена наукова концепція, з другого – це художній твір, що має музейну специфіку.

Знайдення «золотої середини» – це знайдення формули сучасної музейної експозиції, запорука повного розкриття її комунікаційного потенціалу.

Нині Національний музей історії України у Другій світовій війні стоїть на порозі повної реекспозиції, викликаній вимогами часу, вимогами переоцінки цінностей, вимогами звернення до власної самоідентифікації. Переоцінити виховний та комунікаційний потенціал музею в цьому випадку неможливо, адже він здатний формувати образ минулого і генерувати уявлення про майбутнє. А Зал Пам'яті може розглядатися як зразок, дослідний майданчик, методика побудови якого може бути з певними застереженнями екстрапольована на експозицію оновленого музею. Адже мета музеїв історії – зберегти минуле для сучасності та майбутнього. Зберегти як приклад, як урок, як досвід. Невипадково у Книзі відгуків про Зал Пам'яті один із відвідувачів ще двадцять років тому написав: «Зворушливо все до болю. Земний уклін тим, хто минуле через сучасність у майбутнє несе» [7].

Джерела та література:

1. Почепцов Г.Г. *Теорія комунікації: Навчальний посібник – 2-е вид., доп.* – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999. – С. 6.
2. Никишин Н.А. *Коммуникационный потенциал музея в современном мире. // Музейная коммуникация. Материалы научно-практической конференции, состоявшейся в г. Самара 24 – 28 сентября М, 2002.* – С. 45, 49.
3. Вайдахер Ф. *Загальна музеологія: Посібник.* – Львів, 2005. – С. 199.
4. Там само.
5. Костенко Л.В. *Над берегами вічної ріки.* – К: 1977. – С. 29.
6. Долак Ян. *Музейная экспозиция – музейная коммуникация / Вопросы музеологии. 2010.* – № 1. – С. 114.
7. Каулен М.Е. *Проблема личности в исторической экспозиции // Современная историография и проблемы содержания исторических экспозиций музеев.* – М., 2002. – С. 223.
8. *Музей війни народної. Збірник наукових статей.* К. – 1989. – С. 30.

© Вера ФОМИНА

ЗАЛ ПАМ'ЯТИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ІСТОРІИ УКРАЇНИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ КАК УНИВЕРСАЛЬНА ФОРМА МУЗЕЙНОЇ КОММУНІКАЦІИ

Раскрывается коммуникационный потенциал Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, в частности его экспозиции, на примере Зала Памяти музея. Анализируются основные задачи, проблемы и лейтмотив Зала Памяти. Описываются различные презентационные проекты, которые осуществляются на основе экспозиции Зала Памяти в Национальном музее.

Ключевые слова: *коммуникация, музей, экспозиция, Зал Памяти, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне.*

© Vira FOMINA

HALL OF MEMORY OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE IN SECOND WORLD WAR AS UNIVERSAL FORM OF MUSEUM COMMUNICATION

Expands the communication potential of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, including its exposure, the example of the Hall of Remembrance of the Museum. Analyzes the main tasks, opened problems and leitmotif of the Hall of Remembrance. Presentation described various projects implemented on the basis of exposure of the Hall of Remembrance at the National Museum.

Keywords: *communication, museum, exhibition, Hall of Remembrance, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.*